

Abbas gibi farklı şekillerde verilmesi, ayrıca Ebû Amr Osman b. Ahmed el-Bağdâdî'nin de (ö. 344/955) İbnü's-Semmâk diye tanınması ve bazı sûfilerin sözlerini rivayet etmesi (İbnü'l-Esîr, I, 559; Süleimî, s. 42) bir isim karışıklığına yol açmıştır. İbnü's-Semmâk diye şöhret bulması, dedesinin veya kendisinin balıkçılıkla uğraşmış olması sebebiyledir. Gençlik döneminden sonra ilme yönelip özellikle hadisle meşgul olan İbnü's-Semmâk tahsilini Bağdat'ta tamamladı. Bu sahada Hişâm b. Urve, Süleyman b. A'meş, Yezîd b. Ebû Ziyâd ve Süfyân es-Sevrî'den faydalandı. Alâ b. Amr, Yahyâ b. Yahyâ, Muhammed b. Abdullah ve Ahmed b. Hanbel kendisinden hadis rivayet edenlerin başında yer alır. İbnü's-Semmâk'ın güçlü bir hafızaya, düzgün bir hitabete ve etkili bir konuşma tarzına sahip olması şöhretinin kısa zamanda yayılmasına sebep oldu. Burada Hârûnürreşid ile yakın dostluk kuran İbnü's-Semmâk'ın yönetimle ilgili tavsiyelerinin yanında zühd ve takvâ konularında da halifeye nasihatlerde bulunduğu ve meclisinde halifenin ağıladığı bilinmektedir (İbn Hallikân, IV, 302). "Vâizlerin efendisi" olarak nitelenen İbnü's-Semmâk, uzun müddet Bağdat'ta yaşaduktan sonra hayatının son döneminde tekrar Kûfe'ye döndü ve burada vefat etti.

İbnü's-Semmâk'ın vaaz ve sohbetlerinin temel konusunu zühd ve ahlâk teşkil ediyordu. Dünya nimetlerine düşkünlüğü insanın boynuna geçirilmiş bir tasma, ayağına takılmış bir bukağı olarak değerlendiren, "Allah'tan O'na hiç ibadet etmemiş gibi kork ve hiç günah işlememiş gibi de O'ndan umutlu ol" sözüyle havf ve recâ görüşünü ortaya koymuştur. Ona göre Allah korkusunun delili hüznün, şevkin delili talep, recânın delili ise ameldir. Onun vaaz meclislerinin en belirgin özelliği dinleyenlerin engin bir huzur duymaları ve göz yaşı dökmeleriydi. Diğer vâizleri dinlerken ağlayamadıklarını söyleyenlere, "Para ile tutulan ağırtıcı kadının ağlaması ile öz yavrusunu kaybeden annenin ağlaması bir olur mu?" şeklinde karşılık vermiştir (Münâvî, I, 162). Kaynakların verdiği bilgiye göre Ma'rûf-i Kerhî, Kûfe'de onun vaazını dinledikten sonra zühd hayatına yönelmiş (Kuşeyrî, s. 62), Serî es-Sakatî de ondan etkilenmiştir (Câmî, s. 65). İbnü's-Semmâk, dinî hayatını olumsuz yönde etkileyeceği düşüncesiyle evlenmeyen zâhidlerdendir. Bununla birlik-

te vefatından sonra onu rüyasında gören bir dostunun, "Allah sana nasıl muamele etti?" şeklindeki sorusuna verdiği cevapta Allah'ın kendisine ikram ve ihsanda bulunduğunu, ancak zahmet ve meşakkati göze alıp aile yüküne katlananlar kadar şerefli bir zümrenin olmadığını söylediği rivayet edilir. Vaaz esnasında zaman zaman kendi nefisini tenkit etmesini, daha sonraki yıllarda tasavvufî muhitlerde ortaya çıkan melâmetî tavrın ilk örneklerinden biri olarak değerlendirmek mümkündür. Zühd ve ahlâk konularına ağırlık vermesi sebebiyle bazı tasavvufî tabakat kitaplarında İbnü's-Semmâk'ın görüşleri önemle zikredilmiştir. İbnü'l-Murtazâ onu, Mu'tezile'nin ilk temsilcilerinden olan Amr b. Ubeyd'in arkadaşları arasında gösterir (*Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 42).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Kuteybe, *Uyûnü'l-ahbâr*, I, 387, 419; II, 194; III, 63; Süleimî, *Tabakât*, s. 42, 46; Ebû Nuaym, *Hilye*, VIII, 203-217; Hatib, *Târihu Bağdâd*, V, 368-373; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 62; Gazâlî, *İhyâ*, I, 401, 598; IV, 227, 343, 345, 733, 870; Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ* (trc. Süleyman Uluğ), İstanbul 1985, s. 312-313; İbnü'l-Cevzî, *Şifâtü's-şâfiye*, III, 174-177; a.mlf., *el-Muntaẓam*, IX, 86; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, I, 559; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 301, 302; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, VIII, 328-330; İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 36, 42; Câmî, *Nefehat*, s. 54, 65; Şârânî, *et-Tabakât*, I, 52; Münâvî, *el-Kevâkib*, I, 162; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 303; Ma'sûm Ali Şah, *Tarâ'ik*, II, 80, 211, 298; Hasan Yusuflî Eşküri, "İbn Semmâk", *DMBİ*, III, 704-705.

MEHMET DEMİRCİ

İBNÜ'S-SERRÂC

(ابن السراج)

Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî
b. Sehl el-Bağdâdî
(ö. 316/929)

Arap dili
ve edebiyatı âlimi, şair.

265 (878) yılı civarında Bağdat'ta doğdu. Babası veya dedesi saraç olduğu için İbnü's-Serrâc künyesiyle tanındı. Çocukluk ve gençlik yıllarını Bağdat'ta geçirdi. Başta dönemin Basra dil mektebi reisi Müberred olmak üzere çeşitli hocalardan nahiv dersleri aldı. Büyük ölçüde etkisinde kaldığı Müberred'in vefatı üzerine nahvi bırakarak mantık ve mûsikîyle ilgilenmeye başladı. Fârâbî'den mantık okudu, kendisi de ona nahiv ilmini öğretti. Hocalarından Zeccâc, nahvi ihmal ettiği için kendisine sitemde bulununca tekrar

nahivle meşgul olmaya başladı. Ebû'l-Kâsım ez-Zeccâcî, Ebû Said es-Sîrâfî, Ebû Ali el-Kâfî, lugat âlimi Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, Ebû Ali el-Fârisî ve Ali b. İshâ er-Rummânî, İbnü's-Serrâc'ın yetiştirdiği talebeler arasında zikredilebilir. Uzun yıllar Bağdat'ta dil ve edebiyat dersleri veren İbnü's-Serrâc 26 Zilhicce 316'da (9 Şubat 929) vefat etti.

Müberred ve Zeccâc'dan sonra nahiv sahasında dönemin en güçlü siması olarak kabul edilen İbnü's-Serrâc, eserlerinde seleflerinin topladığı Arapça'nın gramerine dair dağınık malzemeyi düzenli bir hale getirmiş, bu sebeple eleştirmenler, "Nahiv ilmi deli (dağınık) idi, onu akıllandıran (derli toplu hale getiren) İbnü's-Serrâc oldu" demişlerdir. Basra dil mektebine bağlı kalan İbnü's-Serrâc'ın diğer bir özelliği de *Kitâbü Sibeveyhi*'den yaptığı nakillerde ve rivayetlerde gösterdiği titizliktir. Aynı zamanda şair olan İbnü's-Serrâc'ın bazı şiirleri kendi eserlerinde ve diğer kaynaklarda yer almaktadır.

Eserleri. 1. el-Uşûl. İbnü's-Serrâc, bu önemli eserinde *Kitâbü Sibeveyhi*'den çıkardığı malzemeyi benzer kural ve konuları bir araya getirmek suretiyle yeni bir tasnife tâbi tutmuştur. Üzerinde şerh, hâşiye, ta'lik ve ihtisar şeklinde birçok çalışma yapılan eser (Sezgin, IX, 84) Abdülhüseyn el-Fetlî tarafından üç cilt halinde neşredilmiştir (Bağdad 1973; Beyrut 1985, 1988). Bu neşir hakkında Muhammed Tâhir el-Himsî ve Ahmed Matar el-Atıyye birer tenkit yazısı kaleme almışlardır (bk. bibl.). Mahmûd Muhammed et-Tanâhî *el-Uşûl*'ün çeşitli indekslerini yaparak *Fehârisü Kitâbi'l-Uşûl li'bni's-Serrâc* adıyla yayımlamıştır (Kahire 1986). İshâ b. Abdülazîz el-Cezûlî, İbn Bâbeşâz, Ebû'l-Hasan İbnü'l-Bâzî ve İbn Mu'tî *el-Uşûl* üzerine birer şerh yazmışlardır. **2. el-Mûceẓ.** Sarf ve nahve dair olan bu eser dil âlimleri arasında büyük rağbet görmüş ve muhtelif çalışmalara konu olmuştur. Kitabı Mustafa eş-Şüveymî ve Bensâlim Dâmercî yayımlamıştır (Beyrut 1965). **3. el-Ârûz** (nşr. Abdülhüseyn el-Fetlî, *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb*, XV [Bağdad 1972], s. 211-240). **4. İhticâcü'l-kurrâ**. Kıraat ilmi ve tefsirle ilgili olup Abdülhüseyn el-Fetlî tarafından neşredilmiştir (*DMBİ*, III, 672). **5. el-Haṭṭ (el-Hicâṭ).** Arapça kelimelerin imlâları konusunda telif edilen eser, Arapça'da kelimelerin imlâsıyla gramer kuralları arasında sıkı bir ilişki bulunduğundan aynı zamanda

استثنى شيء من حكمه ساء من الدنيا قبل لم ينزل
ذلك اللفظ والسنة للحل وجذبه ذلك المعنى لا هـ
والخامس ما القرص في المشقاق ولم يقع في اللفظ وما
الحاجة إليه والسادس هل في العلم به منفعة في علم
اللغة هـ وستشرح لهذا نوعاً نوعاً ثم سيع ذلك بعض
ما جاء عن أهل العلم بالبحر واللغة من الاستقانات وبعضه
في باب آخر ان شاء الله تعالى شرح الاول ان سأل تامل
قال ما معنى قولنا هذا الحرف مشتق من هذا الحرف قل له
لن يستحق هذا الاسم حتى يجمع له شيئاً له ان يحيد
حروف احدها التي تفرد بها التحوون والعالو والعن
واللام مؤخوذة بأعيانها في الحرف الآخر ان كان
لائناً لان الآخر لائناً وان كان راعياً فمتله وان كان
حائساً فمتله ولا يقع فرق بينهما اذا وقع اللفظ

بسم الله الرحمن الرحيم رتب رددي على
قال أبو بكر محمد بن الشرقى رحمه الله
هذه ذات توضع فيه المشتقات الواقعة في كلام العرب لما يعرف
من الحجة والاضطراب للمشتق في اللغة فنه فنه مخلفون فنه
من قولنا استقار في اللغة وقولنا القل ومنهم من قال لكل
لفظ من متعقبات فاحكاماً مشتقة من الأخرى ومنهم من
يقول بعض ذلك مشتق وبعضه غير مشتق وهو كونه
جمله من أصل اللغة على أنهم وتماماً لفظاً بعض اللفظ على
المثل فرعاً والفرع أصلاً والادب في ان شئت ونوجه
ما يجب السؤال عنه بقية اشياء الاول المشتقات
ما هو والاني هل جميع اللفظ التي تقع جرداً بعضها
ما هو من بعض ام بعضها دون بعض والاشياء ان كان
بعضها مشتقاً من بعض الاصل من الفرع والفرع اذا

İbnü's-Serrâc'ın *el-İştikāk* adlı eserinin ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2358/2)

bir gramer kitabıdır (nşr. Abdülhüseyin Muhammed, *el-Mevrid*, V/3 [Bağdad 1976], s. 103-134). Yâkût el-Hamevî bunu *el-Hicâ* ve *el-Hağ* şeklinde iki ayrı eser olarak göstermiştir (*Mu'cemü'l-üdebâ*, XVIII, 200). 6. *el-İştikāk*. Arap dilinin etimolojisi konusunda yapılan ilk çalışmalardan biri olup Muhammed Ali Derviş Mustafa el-Hudarî (Dimaşk 1973) ve Muhammed Sâlih et-Tikritî (Bağdad 1973) tarafından neşredilmiştir. 7. *eş-Şekl ve'n-nağt*. Kur'an-ı Kerim'in noktalınması ve hareketlenmesinden bahseden eserin bir nüshası Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi İsmail Saip Sencer bölümünde bulunmaktadır (Sezgin, IX, 85). Abdülazîz es-Sâverî, İbnü's-Serrâc'a ait "Kitâbü'l-Kalem" adlı tek sayfalık bir metni müellifin eserlerine dair bir mukaddimeyle birlikte yayımlamıştır (bk. bibl.).

İbnü's-Serrâc'ın kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *Ahkâmü's-şi'r*, *el-Cümel*, *el-Hemz*, *'İlêlû'n-nağv*, *Mücmelü'l-Uşûl* (*Cümelü'l-Uşûl*, *el-Uşûl* 'ş-şagîr; *el-Uşûl* 'ün özeti olmalıdır), *el-Muvâşalât ve'l-müzekkirât* (*el-Muvâşalât*, *el-Muvâşalât fî'l-aḥbâr ve'l-müzekkirât*, *el-Muvâşalât ve'l-müzekkirât fî'l-aḥbâr*), *er-Riyâḥ ve'l-hevâ* ve'n-nâr, *Şerḥu Kitâbi Sibeveyhi*, *eş-Şi'r* ve'ş-şu'arâ', *Tehzîbü'l-luğâ ve İttifâku ehli'l-lu-*

ğâ ve fırâkuhum ve mâ yenferidü bihi'l-vâhidü minhüm.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü's-Serrâc, *el-Uşûl* (nşr. Abdülhüseyin el-Fetlî), Bağdad 1973, neşredenin girişi, s. 9-34; a.mlf., *el-İştikāk*, Süleymaniye Ktp., nr. 2358, v. 41*; a.mlf., *Kitâbü'l-Kalem* (nşr. Abdülazîz es-Sâverî, *'Âlemü'l-kütüb* içinde), XV/1, Riyad 1414/1994, s. 70-73; Sibeveyhi, *el-Kitâb*, Köprülü Ktp., nr. 1500, v. 355*; Ebü't-Tayyib el-Lugavî, *Merâtibü'n-naḥviyyîn* (nşr. M. Ebü'l-Fazl), Kahire 1375/1955, s. 83; Sirâfî, *Aḥbârü'n-naḥviyyîne'l-Başriyyîn* (nşr. F. Krenkow), Beyrut-Paris 1936, s. 66, 69, 108-109; Ebü Bekir ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-naḥviyyîn* (nşr. M. Ebü'l-Fazl), Kahire 1373/1954, s. 122; İbrâhîm es-Sâmerî, *el-Fihrist*, s. 92-93; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, V, 319-320; Sem'ânî, *el-Ensâb* (nşr. S. Margoliouth), London 1970, s. 295; Kemâleddin el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ* (nşr. İbrâhîm es-Sâmerî), Bağdad 1959, s. 170; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, VI, 220; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ*, XVIII, 197-200; İbnü'l-Kiftî, *İnbâḥü'r-ruvât*, II, 295; III, 145-150; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 339-340; Süyûtî, *Buğyetü'l-lu'at*, I, 109-110; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 174; Sezgin, *GAS*, VIII, 101; IX, 82-85; Hüseyin Yazıcı, *İbn as-Sarrac ve Kitâb al-İştikāk* (yüksek lisans tezi, 1987), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Nihad M. Çetîne, "Arap Dili Sarf ve Nahvine Dair 3 Eser", *ŞM*, III (1959), s. 162-168; Muhammed Tâhir el-Himsî, "Nazarât fî Kitâbi'l-Uşûl fî'n-naḥv", *MMLAÜr*, XII/35 (1985), s. 319-351; Ahmed Matar el-Çetîne, "el-Uşûl fî'n-naḥv", *'Âlemü'l-kütüb*, XVIII/5, Riyad 1418/1997, s. 419-449; H. Fleisch, "İbn al-Sarrâdj", *Et* (İng.), III, 930; İnâyetullah Fâtihî Nijâd, "İbn Serrâc", *DMBİ*, III, 672-674.

HÜSEYİN YAZICI

İBNÜ'S-SEVDÂ

(bk. ABDULLAH b. SEBE).

İBNÜ'S-SIDDÎK, Ebü'l-Fazl

(Abu الفضل ابن الصديق)

Ebü'l-Fazl Abdullâh b. Muhammed
b. es-Siddîk el-Gumârî
(1910-1993)

Hadis, fıkıh
ve usûl-i fıkıh âlimi.

1 Receb 1328'de (8 Temmuz 1910) Tanca'da doğdu. Ebü'l-Mecd, Ebü Sâlim ve Ebü's-Senâ künyeleriyle, babası ve annesi tarafından Hz. Hasan'ın ve onun torunlarından olup Mağrib'de İdrîsî sülâlesini kuran I. İdrîs'in soyundan geldiği için Hasanî, İdrîsî, ayrıca Mağribî, Tancî ve Eserî nisbeleriyle de anılır. Annesi sûfî müfessir İbn Acîbe'nin torunudur. Kur'an-ı Kerim'i ezberledikten sonra Karaviyyî'ne giderek oradaki âlimlerden faydalandı. Siddîkiyye Zâviyesi'nin şeyhi olan babasının okuttuğu dersleri takip etti. Bu sırada *Teşyidü'l-mebânî li-tavzîhi mâ ḥavet-hü'l-muḥaddimetü'l-Âcurrûmiyye mine'l-ḥakâik* ve'l-me'ânî adlı ilk eserini kaleme aldı ve Şevkânî'nin *İrşâdü'l-fühûl*'ünü ihtisar etmeye başladı. 1930'da Ezher Üniversitesi'ne kaydoldu. Ülkesinde iyi bir tahsil gördüğü için İslâmî ilimlerde yetişkinliğini gösteren icâzetler aldı ve Ezher öğrencilerine, özellikle de İslâmî ilimlerde doktora yapan öğrencilere ders verdi. Mısırlı âlimlerin takdirini kazandı; gazetelerde makaleler ve fetvalar yayımladı. Başta babası ve ağabeyi Ebü'l-Feyz İbnü's-Siddîk olmak üzere Libya Kralı İdrîs es-Senûsî, Yûsuf b. İsmâil en-Nebhânî, Muhammed Bahît, Muhammed Haseneyn Mahlûf el-Adevî, Zâhid Kevserî, Muhammed Abdülhay el-Kettânî gibi âlimlerden faydalandı. Muhammed Hâmid el-Hamevî, Abdülfettâh Ebü Gudde, Muhammed Yâsin el-Fâdânî, Muhammed Avâme gibi âlimler de onun talebeleri arasında yer aldı. Hasan el-Bennâ ve babasıyla yakından görüştüğü gibi İslâmî cemiyetlerde dersler ve konferanslar verdi. 1959-1969 yılları arasında Mısır hükûmeti tarafından takibe alınarak defalarca hapsedilen Ebü'l-Fazl 19 Şâban 1413'te (11 Şubat 1993) Tanca'da vefat etti. Ailesine ait zâviyede babasının yanına defnedildi.

Eserleri. 1. *Tahrîcû eḥâdîsi'l-Lüma' fî usûli'l-fıkḥ*. Ebü İshak eş-Şirâzî'nin